

Матвієнко Олексій Віталійович,

аспірант кафедри філософії

Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики

Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

orcid.org/0003-7846-6089

matvienko7@ukr.net

СУБ'ЄКТ, СУБ'ЄКТНІСТЬ ТА ЕФЕКТИВНА КОМУНІКАЦІЯ

У ХХІ столітті в умовах розширення та труднощів політичної комунікації загострюється питання суб'єкта та суб'єктивності, допустимості використання різних інструментів, які могли б привести до успішної комунікації, ступеня раціонального та об'єктивного сприйняття дійсності, можливості впливу на сучасні процеси, які відбуваються.

Основна мета статті – уточнити розуміння поняття суб'єкта й суб'єктивності та їх значення для специфіки суб'єктного аналізу політичних комунікацій та оцінити ступінь сформованості суб'єкта в українському суспільстві. Спираючись на аналіз історико-філософських систем, автор доводить, що успішна комунікація залежить від філософсько-соціальних та політично-соціальних аспектів. Питання успішної комунікації між суб'єктами як на суспільному рівні, так і в політичних колах є важливим, оскільки забезпечує зміни та перетворення в самій державі, а також формує орієнтири, за якими має рухатися політична еліта України для забезпечення ефективно й успішно комунікації на світовій арені. Саме тому головною проблемою в цій сфері в українському суспільстві є дефіцит політичної еліти (політичних суб'єктів), яка була б дійсно професійною та для якої головним питанням був би успіх та розвиток України як держави. Автор статті розкриває пізнавальні та онтологічні умови подальшого збереження й розуміння значення поняття «суб'єкт» у сучасній науці й політичній комунікації загалом, пропонуючи власну версію не просто теоретичного узагальнення цього питання, а практичного його застосування, що дає змогу перейти до політично-комунікативного аналізу суб'єктності. З одного боку, як світоглядно-змістовне розуміння поняття суб'єкт як фізичної чи юридичної особи, а з іншого – як специфічної ролі на політичній та міжнародній арені. Основою організаційно-змістовної суб'єктності є діяльність, а важливою умовою і формою прояву суб'єкта – ставлення до широкого спектра проблем, що має в основі самостійність, рефлексивність та цілепокладання. Коли ми говоримо про українську державу, то маємо враховувати суверенність, дієздатність, цивілізаційну зрілість і політичну незалежність.

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктність, держава, комунікація, ефективна комунікація, успішна комунікація.

Matvienko Oleksii,

Postgraduate Student

at the Department of Philosophy

of the Educational and Research Institute

of Philosophy and Educational Policy

Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine

orcid.org/0003-7846-6089

matvienko7@ukr.net

SUBJECT, SUBJECTIVITY AND EFFECTIVE COMMUNICATION

In the twenty-first century, in the context of the expansion and complexity of political communication, the issue of subjectivity, the admissibility of using various tools that could lead to successful communication, the degree of rational and objective perception of reality, and the possibility of influencing current processes is becoming more acute.

The main purpose of this article is to clarify the understanding of the concepts of subject and subjectivity and their significance for the specifics of the subjective analysis of political communications and to assess the degree of subject formation in Ukrainian society. Based on the analysis of historical and philosophical systems, the author proves that successful communication depends on philosophical, social and political-social aspects. The issue

of successful communication between actors, both at the level of society and in political circles, is important because it ensures changes and transformations in the state itself, as well as forms the guidelines that the political elite of Ukraine should follow to ensure effective and successful communication on the world stage. That is why the main problem in this area in Ukrainian society is the lack of a political elite (political actors) that would be truly professional and for whom the main issue would be the success and development of Ukraine as a state, not their own interests and enrichment. The author of the article reveals the cognitive and ontological conditions for further preservation and understanding of the meaning of the concept of "subject" in general in modern science and political communication, offering his own version of not just a theoretical generalization of this issue, but its practical application, which makes it possible to move on to a political and communicative analysis of subjectivity. On the one hand, as a worldview and substantive understanding of the concept of a subject as an individual or legal entity, and on the other, as a specific role in the political and international arena. The basis of organizational and substantive subjectivity is activity, and an important condition and form of manifestation of the subject is the attitude to a wide range of problems, which is based on independence, reflexivity and trust. When we talk about the Ukrainian state, we must take into account its sovereignty, legal capacity, civilizational maturity and political independence.

Key words: subject, subjectivity, state, communication, effective communication, successful communication.

Вступ. В умовах розширення та ускладнення політичної та міжнародної комунікації у ХХІ столітті загострюється й питання розуміння суб'єкта та суб'єктності в комунікації. Постає велика кількість запитань, як-от «Хто такий суб'єкт?», «Хто в комунікації є суб'єктом?», «Що суб'єкт як учасник комунікації може зробити, щоб вона була успішною?», «Якими гносеологічними та онтологічними аспектами має володіти суб'єкт, щоб комунікація була успішною?», «Якими знаннями потрібно володіти, щоб вести успішний діалог на політичній та міжнародній арені?» тощо.

Для багатьох ці питання можуть здатися банальними та звичними, але насправді більшість із них має глибокий філософський та психологічний зміст, що напряду залежить від успіху суб'єкта в комунікації та досягнення тих цілей, які ставляться. Політично-комунікаційний підхід тут детермінує соціально-політичний і філософсько-соціальний, зокрема, наскільки глибокою та багатогранною є ця проблема.

Варто зауважити, що ця проблема набуває особливої актуальності для України як суверенної держави, яка зараз проходить непростий шлях для становлення своєї могутності та посідає місце незалежного гравця на міжнародній арені.

Усвідомлення того, що успішність комунікації між країнами на міжнародній арені залежить і від того «хто» бере участь у перемовинах, так і від того, чи готова інша сторона почути співрозмовника. Маємо визнати, що є органічний взаємозв'язок між управлінням та самим процесом управління у співвідношенні

самоорганізації та організації, що задає широкий діапазон суб'єктності – безсуб'єктності. Отже, можемо спостерігати багатогранність суб'єкта та суб'єктності, що вимагає як теоретичного аналізу, так і гносеологічного, що може бути реалізованим на основі вивчення суб'єктності як принципу пізнання й проектування політичних комунікацій. Але це надзвичайно широка тема, тому в статті ми обмежимося аналізом філософсько-соціальних передумов суб'єктності та значенням суб'єкта в контексті політичних комунікацій, на інструментах і формах наповнення суб'єктністю громадянського суспільства та України як держави.

Мета дослідження – розкрити смислове навантаження понять «суб'єкт» та «суб'єктність» у їх самобутньому значенні та взаємозв'язку одне з іншим, розглянути проблему комунікації та політичної суб'єктності в комплексі всіх основних проявів. Для аналізу цих понять будемо спиратися на філософські роботи, зокрема, Аристотеля, Р. Декарта, І. Канта, М. Гайдегера, М. Фуко та інших.

Виклад основного матеріалу статті. Основна роль суб'єкта як фундаментальної суспільної категорії – на ній базується велика кількість філософських та психологічних проблем теорії пізнання, соціальної та політичної філософії та соціології. Детермінація й самодетермінація соціальних процесів та явищ, що виникає й обговорюється між постмодерністами та їх опонентами, розкриває нові напрями дослідження понять «суб'єкт» і «суб'єктність». Як базовий засновок визначимо, що суб'єктність – це одночасно і процес (коли ми говоримо про соціум), і явище, а також сукупність характеристик,

якостей реальних суб'єктів, які вміщують у це поняття духовні, культурні, соціальні, економічні, політичні, суспільні аспекти. Сучасна наука у своїй системі понять суб'єктність пов'язує з такими поняттями, як «суб'єкт», що напряду пов'язано із суб'єктивним аналізом, з дослідженням відносин між суб'єктами та проєктуванням суб'єктивних моделей і систем взаємодії. Коли ми визначаємо можливості онтологічного прояву суб'єкта, то їх можна визначити як емпіричний, соціальний, політичний, візуальний та історичний суб'єкти. Як зазначає М. Гайдеггер, суб'єкт – це латинський переклад *subject* як *sub* (під) *jacio* (бути в основі) – буквально означає «покладене в основу» (Гайдеггер, 2003, с. 117).

В античній філософії поняття «суб'єкт» використовували переважно як утаємничене. Ця утаємничена основа виділялася в усьому суцюзому, в усіх речах – ці слова «суб'єкт» та «рiч» були майже синонімами. Так, Аристотель указував, що рiч ($\sigma\upsilon\beta\acute{\jmath}\epsilon\kappa\tau\omicron$) є суть, суще ($\sigma\upsilon\beta\acute{\jmath}\epsilon\kappa\tau\omicron$, $\tau\omicron$ $\sigma\upsilon\beta\acute{\jmath}\epsilon\kappa\tau\omicron$) буття ($\tau\omicron$ $\epsilon\iota\eta\sigma\iota$). Так само і суб'єкт є суттю буття, якщо те, що припускає його суб'єкта власне буття-існування, що «лежить в основі» його буття-існування. Саме тому в античній філософії проблема суб'єкта формувалася в межах пошуку та визначення суцзого. У значенні і в межах пошуку сутнісних характеристик людини. Так, наприклад, Протагор уважав, що «людина – найрозумніша з усіх живих істот» (Аристотель, 2020). Намагаючись відкрити таємницю сутності людини, Аристотель доходить висновку, що людина – це звичайне джерело вчинків. І говорити так ми можемо лише про людину, оскільки тільки вона є дієвою (тобто такою, яка вчиняє дію і яка розуміє наслідок своїх дій), жодна з істот одухотворених чи неодухотворених такої можливості не має. Із цього випливає висновок, що саме людина є силою, яка породжує дії. Саме Аристотель, переосмислюючи ідеї Платона, вніс в історію філософії ідею не тільки об'єкта, а й суб'єкта. Визначаючи, що світ ідей, який він окреслює як Нус – Розум, обов'язково сам себе мислить і є самосвідомістю. Так, з одного боку, він те, що мислить саме по собі, а з іншого – те, що мислиться.

На думку М. Гайдеггера, християнські мислителі вважали, що буття суцзого пов'язане зі створенням його Богом: всяке суще є створене

суще (Гайдеггер, 2003, с. 87). Середньовічна філософія розуміє під суб'єктом дещо реальне, яке існує в самих речах, а під об'єктом – дещо, що існує лише в розумі. Ця епоха характеризується приниженням індивідуальності, людина і весь світ підкорені релігійним канонам, у межах яких існує суб'єкт. І лише в епоху Ренесансу термін «суб'єкт» набуває нових форм та інтерпретацій, що дає змогу людині мислити себе самостійною особистістю-суб'єктом, але все одно відчуваючи обмеженість власного існування та розуміючи свою безпорадність перед нескінченним вічним життям і космосом. І лише в Новому часі людина стає «суб'єктом», до того ж головним і виключним суб'єктом, і переважно завдяки філософським ідеям Р. Декарта і його «*cogito ergo sum*» саме «я» – людина постає дієвим суб'єктом. Наслідком секуляризації філософської думки стало поняття «суб'єкт», що втрачає всезагальні властивості й починає мислитися як єдине і виключне, що стосується тільки людини, адже саме людина постає єдиним і неповторним суб'єктом. Для Р. Декарта суб'єкт постає як активний початок, як основа самого себе і всього суцзого, як дещо відмінне від об'єкта, з'являється протиставлення цих понять «суб'єкт – об'єкт». Отже, він визначає питання відносин «зовнішнього» світу природної реальності та «внутрішнього» світу свідомості. Людський індивід («Ego – я») постає як єдиний суб'єкт буття, що діє розумно, мислить, як той, що має певну самостійність і внутрішню стимуляцію своєї активності. Суб'єкт постає тим, хто мислить. Все інше постає об'єктом його пізнання, мислення, тобто тим, що він як суб'єкт усвідомлює.

У класичній німецькій філософії було представлено неможливість метафізико-дуалістичного протиставлення суб'єкта і об'єкта як двох замкнених усередині себе субстанцій. Тут суб'єкт постає не як деяка «ідеальна рiч», а як самостійна активність, діяльність людини. Коли ми говоримо про філософію І. Канта, для нас проблема людини-суб'єкта посідає центральне місце. Оскільки головним питанням його філософської системи, яке присутнє в кожному її елементі, є питання «Що таке людина?». Розглядаючи людину не лише як ціль природи, яка подібна до всіх організмів, але людина для нього постає як остання ціль цієї природи, щодо якої всі інші цілі в природі

становлять систему цілей, він висуває ідею самодіяльності людини-суб'єкта. Формулюючи проблему єдності та відмінності емпіричного (індивідуального), практичного (морального) та трансцендентального (колективного) суб'єкта, І. Кант визначає та закладає основу для формування й розуміння родової специфіки людини, включно із соціальною природою людини-суб'єкта, суть якого полягає в його самодіяльності (Кант, 2022, с. 118). У філософських системах Й. Г. Фіхте, Ф. В. Шеллінга та Г. В. Ф. Гегеля поняття «суб'єкт» знову набуває онтологічного статусу, а не тільки гносеологічного, а також інтерпретація цього терміна повертається до християнського вчення. Так, Й. Г. Фіхте та І. Кант розуміють, що єдність людського суб'єкта незалежна від досвіду, який передує йому, є його апіорною основою. Проте І. Кант розглядає єдність людського суб'єкта з погляду його ставлення до об'єкта, а для Й. Г. Фіхте суб'єкт постає як абсолютний «Я-суб'єкт» єдиною реальністю, всемогутньою силою творчості, всестворювальною сутністю, яка і збігається в підсумку із самосвідомістю всього людства. Ф. В. Шеллінг, як і Й. Г. Фіхте, вважає, що суб'єкт та об'єкт першопочатково утворюють дещо єдине, але на відміну від Й. Г. Фіхте стверджує абсолютну тотожність суб'єкта і об'єкта.

Г. В. Ф. Гегель розглядає суб'єкта в єдності його пізнаваної й практичної діяльності, не тільки і не стільки як «мислячу істоту», а як субстанцію, тотожну абсолютному суб'єкту-духу, що проявляє саму себе в об'єкті. Для класичної філософії проблема розуміння «суб'єкта» фактично була тотожна проблемі інтерпретації «Я». Хоча для Г. В. Ф. Гегеля абсолютним суб'єктом постає не Я, а Абсолютний Дух, який покладений в основу всієї дійсності. Індивідуальне Я (тобто індивідуальний суб'єкт), на думку Г. В. Ф. Гегеля, походить від Абсолютного суб'єкта (Гегель, 2004).

XX століття знаменує собою становлення ідей саморозвитку та творчості людини, найбільш широко розробляється в межах філософської системи екзистенціалізму та психології, онтологічною основою яких стала відмова від картезіанської дихотомії тіла й духу (відповідно до об'єкта та суб'єкта) і проголошення людської свідомості головним елементом у системі світоутворення. В екзистенціальному

сенсі суб'єкт корелює з іншим суб'єктом, а не об'єктом. Розглядаючи проблему «суб'єкта», Ж.-П. Сартр акцентує на тому, що ми не знаходимо у свідомості жодного суб'єкта – ні психологічного суб'єкта, що уже є об'єктом для свідомості, яким його відкриває редукція і який є зовнішнім та трансцендентальним, ні трансцендентального суб'єкта, який є просто фікцією, що виходить із психологічного суб'єкта. Такі інтерпретації поняття «суб'єкт» стали підґрунтям, на якому розвинулися нові течії, як-от структуралізм, функціоналізм та інші, для яких суб'єкт постає в нових значеннях. Перехід суб'єкта у сферу соціального буття не означає спрощення розуміння цього поняття, скоріш навпаки, виникають усе нові вектори розуміння цього поняття. Суб'єкт серед людей може знайти простір для свого самовизначення та реалізації.

Новий етап у розумінні суб'єкта настає з тим періодом, коли цим поняттям почали цікавитися психологи. Разом з поняттям «суб'єкт» почали визначати поняття «суб'єктність» як певну характеристику, яка належить суб'єкту, що діє. Тут суб'єкт постає в декількох значеннях, з одного боку, як загальна здатність суб'єкта до усвідомленої саморегуляції своєї активності, розуміючи взаємозалежність змісту самосвідомості суб'єкта і структури саморегуляції його поведінки чи дії, з іншого – акцентується увага на особистісних аспектах суб'єктності, також розглядається колективний суб'єкт, який проявляється в спільній діяльності людей, та не можна забувати про значення психології суб'єкта в розумінні специфіки людського буття. Розглядаючи це поняття, ми маємо розуміти і враховувати його теоретичні та практичні аспекти, що постає в основі «суб'єктної парадигми», яка набуває статусу науковості. Такі інтерпретації поняття «суб'єкт» ведуть до виникнення нових понять, які є важливими у XXI столітті та можуть впливати на долю держав, це такі як «політичний суб'єкт», «суб'єкт на міжнародній арені» та інші.

Суб'єкт і притаманна йому суб'єктність не є чимось нереальним, ірраціональним чи таким, що апіорно існує, цей термін – реальний. М. Фуко зазначав, що суб'єкт не є ні субстанцією, ні апіорною формою існування розумного індивіда, але він є результатом реалізації різних практик підкорення або

звільнення. Саме тому він пропонував відмовитися від апріорних теорій суб'єкта, оскільки суб'єкт – це невід'ємний елемент людського буття, тобто спосіб реалізації людиною своєї людської сутності. До того ж варто не забувати, що суб'єкт є носієм не тільки суб'єктивного, а й об'єктивного. Суб'єкт, який володіє дійсно науковими знаннями, що були накоплені людством, може бути в більшій мірі носієм об'єктивного, ніж той чи той одиничний факт, який береться в різних випадкових зв'язках, які дані нашому сприйняттю. Суб'єкт – це людина (або група людей, які представляють одні інтереси), яка є активною, цілісною, автономною, суб'єкт – це той, хто здійснює комунікацію, реалізує діяльність та інші види специфічно людської діяльності. Суб'єкт – це якісно визначений спосіб самоорганізації, співвіднесення зовнішніх і внутрішніх умов діяльності. Принциповою характеристикою суб'єкта є переживання людиною себе як суверенної незалежної основи діяльності, здатної в певних межах цілеспрямовано здійснювати зміни себе самого та навколишнього світу, а також реалізовувати успішну комунікацію. На думку багатьох дослідників, суб'єктивність – це властивість, яка притаманна виключно людині. Якщо ж ми говоримо про політичну суб'єктивність, то вона може бути притаманна й колективам людей (це може бути як певна група, так і певне об'єднання, соціум чи навіть суспільство). Індивідуальні та колективні суб'єкти – це взаємопов'язані люди. Колективні суб'єкти не існують без індивідуальних суб'єктів, які входять у колективи і забезпечують ефективну комунікацію,

а індивідуальні суб'єкти не можуть існувати без колективів, оскільки, як відомо ще із часів Аристотеля, людський індивід – це колективна та політична істота, яка завжди входить у склад якогось колективу (поняття «колектив» має тут найзагальніше значення). Однак колективна й індивідуальна суб'єктність, як і колективний та індивідуальний суб'єкт, не рівні й не тотожні одне одному, хоч їх взаємодія може бути здійснена шляхом спілкування, певної діяльності, визначення певної позиції, соціальної діяльності тощо.

Висновки. Узагальнюючи питання суб'єкта та суб'єктності, варто зазначити, що на сьогодні маємо соціально-філософські та політичні основи для реконструкції суб'єкта й суб'єктності, з урахуванням нових завдань, які постали перед Україною в часи великих викликів. Основою організаційно-змістовної суб'єктності є діяльність, а важливою умовою і формою прояву суб'єкта є ставлення до широкого спектра проблем, що має в основі самостійність, рефлексивність та цілепокладання. Коли ми говоримо про українську державу, то маємо враховувати суверенність. Усвідомлюючи важливість індивідуального й колективного суб'єктів як основних учасників комунікації, особливу увагу маємо приділяти їхнім знанням та навичкам для ведення професійного діалогу. Проте однією з проблем України як держави досі залишається недостатній рівень суб'єктивності, представлення її дійсно професійними політичними суб'єктами на міжнародній арені й недостатній рівень громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Аристотель, (2020). *Метафізика*. Харків: Фоліо. 300 с.
2. Аристотель, (1992). *Метафізика; Політика*. Читанка з історії філософії: в 6-ти кн. – Кн.1. Філософія стародавнього світу/ Під ред. Г.І. Волинки. Київ: Довіра. 207 с.
3. Гегель, Г.В.Ф. (2004). *Феноменологія духу*. Київ: Основи. 548 с.
4. Декарт, Р. (2000). *Метафізичні розмисли*. Пер. з франц. З. Борисюк. Київ: Юніверс. С.21-298.
5. Кант, І.(2004). *Критика практичного розуму*. Переклад з німецької : І. Бурковський. Київ: Юніверс. 240 с.
6. Кант, І. (2004). *Рефлексії до критики чистого розуму*. Переклад з німецької й латини: І. Бурковський. Київ: Юніверс. 464 с.
7. Кант, І. (2022). *Критика сили судження*. Пер. В. Терлецький. Київ: Темпора. 906 с.
8. Скржинська, М. В. (2003). *Аристотель*. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / ПАН України, ІН-Т історії України. Київ. Т. 1. С. 120.
9. Хайдеггер, М. (2003). *Бытие и время* /Пер. з нем. В.В. Бибихина. Харков: «Фоліо». 503. [9] с. (Philosophy).
10. Фуко, М. (2003). *Археологія знання*. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи». 326 с.

References:

1. Arystotel, (2020). Metafyzyka [Metaphysics]. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
2. Arystotel, (1992). Metafyzyka; Polityka. [Metaphysics; Politics.]Chytanka z istorii filosofii: v 6-ty kn. – Kn.1. Filosofiia starodavnoho svitu/ Pid red. H.I. Volynky. K.: Dovira [in Ukrainian].
3. Hehel, H.V.F. (2004). Fenomenolohi dukhu [The Phenomenology of Spirit]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
4. Dekart, R. (2000). Metafizychni rozmysly [Metaphysical reflections]. Per. z frants. Z. Borysiuk. Kyiv: Yunivers [in Ukrainian].
5. Kant, I.(2004). Krytyka praktychnoho rozumu [Criticism of the practical mind]. Pereklad z nimetskoi : I. Burkovskiy. Kyiv: Yunivers [in Ukrainian].
6. Kant, I. (2004). Refleksii do krytyky chystoho rozumu [Reflections on the criticism of pure reason.]. Pereklad z nimetskoi y latyny: I. Burkovskiy. Kyiv: Yunivers [in Ukrainian].
7. Kant, I. (2022) Krytyka syly sudzhennia [Critique of the power of judgment]. Per. V. Terletskiy. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
8. Skrzhyńska, M. V. (2003) Aristotel [Aristotle]/ M. V. Skrzhyńska // Entsyklopediia istorii Ukrainy : u 10 t. / PAN Ukrainy, IN-T istorii Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
9. Khaidegher, M. (2003). Бытие и время [Being and time] /Per. z nem. V.V. Bybykhyna. Kharkov: «Folio» [in Ukrainian].
10. Fuko, M. (2003). Arkheolohiia znannia [The archeology of knowledge]. K.: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy» [in Ukrainian].